

ADABIYOT DARSLARIDA ZULFIYA LIRIKASINI O'RGANISHNING BADIY TAHLILI

**ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ ИЗУЧЕНИЯ ЛИРИКИ ЗУЛФИИ НА УРОКАХ
ЛИТЕРАТУРЫ**

ARTISTIC ANALYSIS OF THE STUDY OF ZULFIYA'S LYRICS IN LITERATURE LESSONS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15221364>

Abdumutalova Shirin Ahmad qizi

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti O'zbek tili va adabiyoti
fakulteti talabasi*

Annotatsiya. *Zulfiya hayoti va ijodini o'rganish, ularning insonparvarlik g'oyalari bilan yo'g'rilgan asarlari mazmun-mohiyatini yoshlar ongiga chuqur singdirish va shu orqali ularda adabiyotga qiziqishi, vatanparvarlik tuyg'ularini mustahkamlashga ko'mak beradi. Ushbu maqolada Zulfiya lirikasining badiiy tahlili, uning ijodini o'rganishda talabalarga zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyatlari hamda bo'lajak o'qituvchilarni Zulfiya adabiy merosi bo'yicha kompetensiyalarini rivojlantirish haqida fikr yuritiladi.*

Tayanch so'zlar: *adabiyot, lirika, nazm, uslub, she'r, ijod, devon, metodika, metod, innovatsiya,.*

Аннотация. *Изучение жизни и творчества Зульфии, внедрение сути ее гуманитарных идей в сознание молодежи поможет укрепить их интерес к литературе и патриотизму. В данной статье рассматривается художественный анализ лирики Зульфии, возможности формирования у учащихся необходимых знаний, умений и навыков при изучении его творчества, а также развитие компетентности будущих учителей о литературном наследии Зульфии.*

Ключевые слова: *литература, лирика, стих, стиль, поэзия, творчество, деван, методология, метод, инновация.*

Annotation. *Studying the life and work of Zulfiya, introducing the essence of her humanitarian ideas into the consciousness of young people will help strengthen their interest in literature and patriotism. This article examines the artistic analysis of Zulfiya's lyrics, the possibilities of developing the necessary knowledge, skills and abilities in students when studying his work, as well as developing the competence of future teachers about Zulfiya's literary heritage.*

Key words: *literature, lyrics, verse, style, poetry, creativity, devan, methodology, method, innovation.*

Zulfiya XX asr o'zbek she'riyatining yirik vakillaridan biridir. U o'zining teran falsafiy, hassos, fojiaiy va hayotbaxsh realistik ijodi bilan hozirgi zamon o'zbek she'riyatida yangi sahifa ochdi.

Jamiyatda faqat to'kislik va go'zallik haqida qalam tebratish urf bo'lgan bir davrda yashagan shoira Zulfiya ijodida, barcha zamondoshlari singari jamiyat va tabiat go'zalligini tarannum etuvchi satrlar bisyor. Lekin uning xazinasida umr yo'ldoshi Hamid Olimjondan ayrilib qolgan davrda qog'ozga "to'k"ilgan, "yig'loqi" degan ta'naga sabab bo'lgan "dard"lari o'z samimiyati bilan har qanday o'quvchini muvozanatdan chiqaradi. Shoira ularda qahramonini she'rxonga tuydira bilgan, uni firoq o'tida o'rtangan ma'shuqaning dardlariga chinakamiga sherik bo'lishiga erisha olgan. Zulfiyaning hijron mavzusida yozgan "Sen qaydasan, yuragim", "Ne baloga etding muftalo", "Sensiz" kabi she'rlari, tabiat go'zalligini tarannum etuvchi "Oydinda", "Bog'lar qiyg'os gulda" singari bitiklari, inson taqdiri, hayot tashvishi va quvonchlariga yo'naltirilgan "Nevara", "Men o'tgan umrga", "O'g'lim, sira bo'lmaydi urush", "Lobar qizlarga" singari bir qator ash'orlari u yoki bu davrda umumiy o'rta ta'lim maktablari "Adabiyot" darsliklari tarkibidan ham o'rin olgan.

Ma'lumki, har qanday badiiy asarni, uning badiiyati va mazmun-mohiyati ne chog'lik kuchli bo'lmasin darslikka kiritaverish imkonsiz. "Adabiyot" darsliklari uchun tanlangan materiallar adabiy ta'limning maqsadiga xizmat qilishi, tarbiyalanuvchining yoshi, qiziqishlari, psixologiyasi va intellektual imkoniyatlari darajasiga mos bo'lishi, ayni zamonda o'quvchini ma'naviy komillik sari etaklashi lozim. Qolaversa, maktab darsliklaridan o'rin olgan badiiy namunalar maxsus didaktik ashyolar – savol-topshiriqlar ko'magida tahlilga tortilsagina kutilgan natijani berishi mumkin. Aks holda ular shunchaki axborot sifatida qolib ketaveradi.

Badiiy asar asosida tuzilgan savol-topshiriqlar esa shu matn mazmuniga berkitilgan, o'quvchi diqqati qaratilishi lozim bo'lgan, e'tibor qilinib mohiyatiga kirilgandagina uning ma'naviyatida ma'lum iz qoldirishi mumkin bo'lgan detallarga asoslanishi kerak. Bu "Adabiyot" darsliklari mualliflari zimmasidagi eng murakkab vazifalardan biridir. Muallif, avvalo badiiy matn mazmuniga singdirilgan haqiqatlarni o'zi ilg'ashi, ularni o'quvchining yoshi, intellektual imkoniyatlari darajasidagi savol yoki topshiriqqa aylantirishi kerak bo'ladi. Bu oson ish emas, albatta.

6-sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan "Adabiyot" darsligida shoira Zulfiyaning "Nevara", "Bog'lar qiyg'os gulda", "Men o'tgan umrga" she'rlari taqdim etilgan. "Zulfiya she'rlari haqida" nomli sal kam to'rt betlik (umumiy materialning hajmi, biografik ma'lumot va she'rlar bilan birga etti bet) munosabat esa o'quvchilarning shoira Zulfiya ijodi haqidagi fikr-mulohazalarini bir qolipga solishga xizmat qiladi. Zulfiya she'rlari tahliliga bag'ishlangan mazkur matnda "Nevara" she'rining mazmuni hikoya qilib berilgan. Darslikdan o'rin olgan "Bog'lar qiyg'os gulda" she'ri tahlil qilinib, qat'iy xulosalar chiqarib qo'yilgan. Badiiy matnga har bir she'rxon o'z nazari bilan yondashadi, unda o'zi istagan narsani ko'radi, o'zicha tahlil qiladi. Shoiraning darslikdan o'rin olgan "Men o'tgan umrga" she'ri xususida gapirilarkan, asar matni asosida umumiy tarzda xulosa chiqarilgan.

She'riy asar bir kishining – shoirning olamni o'ziga xos ko'rishi natijasida yuzaga kelgan hosiladir. Hamma gap shu o'ziga xos qarash va ko'rishni anglab, his qilib etishda xolos. Ana shu konkret bitta odamga tegishli tuyg'ular, hissiyotlar ayni paytda butun insoniyatga, hamma odamlarga bir xilda aloqadorligini anglash she'rni his qilishdagi birinchi qadam, dastlabki odim bo'ladi.

She'riy asarni anglash, undagi muallif ko'zda tutgan niyatni, maqsad va vazifalarni tushunib etish, she'r g'oyasinig mag'zini chaqish uni o'qishdan, yanada aniqrog'i ifodali o'qishdan boshlanadi. Imkoni bo'lsa, adabiyot darslarida she'riy asarni professional aktyorlar, taniqli so'z ustalari, o'rni bilan esa ularning musiqa yordamidagi ijrosidan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Zulfiyaning maktab "Adabiyot" darsliklaridan o'rin olgan she'rlaridan bir-ikkitasini tahliliga tortsak. Zulfiya qalamiga mansub "Sen qaydasan, yuragim" she'ri ayriliqda qolgan oshiq dil iztiroblarining eng mukammal ifodasidir. She'rni avval o'qituvchining o'zi ifodali o'qib berishi shart. So'ngra undagi har bir detalga o'quvchilarning diqqati qaratiladi, ya'ni savol-topshiriqlar ko'magida birgalikda tahlil qilinib matn mohiyatiga kirib boriladi. Unda ifodalangan firoq dardi, uning zalvori, ishq qudrati va oshiq iztiroblari birgalikda kashf qilinadi.

She'rning dastlabki bandi tahlil uchun alohida o'qib eshittiriladi:

Qalb bo'lganda yiroqda

Iroda ekan ojiz.

Do'stlar ham ko'p atrofda,

Ammo men yakka-yolg'iz...

Shoiraning hayoti haqida ma'lum tasavvurga ega bo'lgan o'quvchilar gap nimada ekanini darhol anglaydilar, albatta. Mazkur band mazmuni yuzasidan o'qituvchining: "Bunday katta ayriliqda irodaning ojizligini qanday tasavvur qilasiz?" degan savoli o'quvchilarni o'ylashga undaydi. Ma'lumki, o'lim – har qanday ayriliqdan og'irroq hodisa. Bu judolikning chorasi ham, oxiri ham yo'q. Bunday firoqqa muhtalo bo'lgan oshiqning yagona quroli – sabr. Sabr qilish uchun esa odamga juda katta kuch, qudratli iroda kerak bo'ladi. Bunday kuchni odam faqat Allohdan so'rashi mumkin. Tinimsiz mehnat bilan bir oz chalg'ish mumkin, albatta. Iroda ojizlik qilganida odam, ko'pincha alamini yig'idan oladi. Yig'i ham odamga bir oz ruhiy madad beradi, ko'nglini bo'shatadi. Yig'i iroda zaifligi belgilaridan biri. O'quvchilar inson irodasi zaifligining yana boshqa belgilarini ham topishlari mumkin. Bu borada o'qituvchi ularga erk berishi kerak bo'ladi.

O'quvchilarning diqqati bandning navbatdagi ikki misrasida ifodalangan qarama-qarshilikka qaratiladi: "Nega atrofi to'la do'st bo'la turib, ma'shuqa yakka-yozg'iz? Buni qanday tushunish mumkin?" Oshiq qalb uchun ma'shuqdan boshqa hammasi bekor. Uni atrofidagi hamkasblar, yor-jo'ralar, farzandlar, qaridosh-urug', qolaversa, ish bir oz chalg'itishi mumkin. Lekin ko'ngil o'z mahramini qo'msayveradi, qo'msayveradi. Ma'shuqa shuning uchun o'zini yolg'iz sezadi. 14-15 yoshli o'smirlarning ba'zilar bunday tuyg'uni

ilg'ashlari mumkin, ayrimlari yo'q, albatta. Lekin, ularning barchasi qahramonni anglashga, uning ruhiy iztiroblarini tuyishga urinib qo'radilar. Bu adabiy ta'limdagi eng muhim jihat.

O'qituvchi tarbiyalanuvchilari diqqatini she'rning keyingi misralaridagi "Birdan qalbim keksarib, Qon ham qochdi yuzimdan" satrlariga qaratib quyidagi savolni beradi: "Nima deb o'ylaysiz odamda shunday holat bo'lishi mumkinmi? Yoki bu shoira shunday she'rda mubolag'asimi?" Ma'shug'ini sog'ingan oshiq qalb uning bu yorug' olamda yo'qligini tuyganida ruhiyatida bo'shliq, tushkunlik paydo bo'lishi tabiiy. Shunday vaziyatga tushib qolgan ma'shuqaning xayolan oshiq izidan ketishi, u bilan suhbatlashgisi kelishi, aytajak so'zlarining, hasratlarining ko'pligi – yig'ilib qolgani, dildosh, hamfikir do'stga muhtojlik tasviri juda ham samimiy, rost. Ruhan shunday holatda bo'lgan odam shodlik va baxtni kuylashi mahol. Lekin jamiyat undan boshqacha kuylashni talab qilgan: "Yig'laysan deb do'stlarim Ta'na qilar, netay men?" O'qituvchi shu satrlarni o'qib berib: "Shoira yig'lamasligi mumkinmide?" degan savolni o'rta tashlashi mumkin. Bu juda jo'n va birgina "yo'q" degan so'z bilan javob berish mumkin bo'lgan savoldek tuyuladi. O'sha "yo'q"ni asoslash talab qilinsa, ya'ni "Nega shunday deb o'ylaysiz?" degan yordamchi savol o'rta tashlansa, o'quvchilar o'ylanib qolishlari tabiiy. Adabiy ta'limda fikr aytishdan ko'ra uni asoslash muhimroq sanaladi. Shu tariqa millatning shakllanib kelayotgan yosh avlodini fikrlashga, o'zgani his qilishga, shu orqali o'zligini anglashga o'rgatib boriladi.

Shundan so'ng o'quvchilarning e'tibori keyingi banddagi dastlabki ikki misraga qaratiladi: "Nima deb o'ylaysiz, "Sovush bermaydi menga Yoqib ketganing olov" misralarida qanday olov haqida so'z borayotir?" Muhabbat atalmish tuyg'u haqida u yoki bu darajada tasavvurga ega bo'lgan o'smirlar o'ylab ham o'tirmay javob beradilar, albatta. Lekin, bu o'rinda o'qituvchining vazifasi tarbiyalanuvchilari e'tiborini ishq atalmish tuyg'uning darajasi va qudratiga qaratishdan iborat bo'ladi. Buning uchun o'quvchilar shoira shunday iztiroblarini, ko'nglidan kechayotgan og'riqlarni his qilishga urinib ko'rishlari o'rinli bo'ladi. Har holda o'qituvchi ularni shunga yo'naltirishi kerak. Bu satrlar shunchaki so'zlar majmuasi emas, balki oshiq ko'ngilning qog'ozga to'kilgan dardi ekanini anglatishga urinib ko'rish maqsadga muvofiqdir. Shu bandning keyingi ikki misrasida o'rta tashlangan "o'lim" deb atalmish g'ovning qanchalar alamli ekani, ayni zamonda u ma'shuqaning o'z oshig'i bilan birlashish uchun yagona yo'l ekani o'quvchilarning ko'nglini larzaga solishi mumkin. Faqat buni ularga shunday anglata bilish o'qituvchining vazifasi. Shu tariqa o'quvchilar so'z qudratini, uning inson hayotidagi o'rnini bir chimdim-bir chimdimdan tuyib boradilar.

Oxirgi bandning:

Ishqqa maskan yuragim,

Topib ber deb qistaydi.

Nima qilay, berahm —

Ruhim seni istaydi

so'nggi ikki misrasida qo'llanilgan "berahm" so'zi kimga yoki nimaga qaratilganiga ham o'quvchilarning diqqatini tortish o'rinli bo'ladi. Bu masala ustida ishlaganda o'quvchilarning diqqati ham shaklga, ham mazmunga qaratiladi. Kimdir uni oshiqqa

qaratilgan deyishi, uning undalma vazifasini bajarayotganini, bunda “nima qilay”dan keyingi vergulga asoslanish mumkinligini aytishi, yana kimdir “berahm”dan keyingi tirega tayanib uni ruhga daxldor ekanini isbotlashga urinishi tabiiy. Har ikki holatda ham o’quvchilarning o’z xulosalarini asoslash uchun topgan dalillari muhim. Agar bu borada fikr aytisholmasa, bu masalani ochiq qoldirgan, keyingi darsgacha o’ylab ko’rish, uyda kattalar bilan maslahatlashib boqish topshirig’ini berish lozim. Hech qachon o’qituvchi o’z fikrini aytib berishi mumkin emas. O’quvchiga kashf etish, o’z kashfiyotidan lazzatlanish imkoniyatini berish kerak. Bu uni yangi-yangi kashfiyotlar sari etaklaydi. Bu odamga xos bo’lgan tabiiy xususiyat bo’lib u insonni yuqoriga yetaklaydi.

Endi yuqoridagi darslikdan o’rin olgan “Men o’tgan umrga” she’riga to’xtalamiz. Darslikda mazkur she’rga daxldor birgina: “Men o’tgan umrga” she’ridagi lirik kayfiyatni qanday izohlagan bo’lar edingiz?” degan savol berilgan. “Men o’tgan umrga...” she’rining bitta taxminiy tahlili quyidagicha.

O’qituvchi avval she’rni o’zi ifodali qilib o’qib beradi:

Hayot kitobimni bexos varaqlab,
Men o’tgan umrga achinmay qo’ydim.
Tabassum o’rnida kuldim charaqlab,
Suyish kerak bo’lsa – telbacha suydim.
Kiyganim ipakmi, chitmi yo kimxob,
Yurak boyligidan qilmabman parvo.
Meni og’ushlagan hayot naq oftob,
YAngi qo’shiq talab unda har saboh.
Men o’tgan umrga achinmay qo’ydim,
Hech kimda ko’rmayman umrimga o’xshash:
Suydim,
Erkalandim,
Ayrildim,
Kuydim.
Izzat nima bildim.
Shu-da, bir yashash!

So’ngra o’quvchilari e’tiborini birinchi bandning keyingi ikki misrasi: “Tabassum o’rnida kuldim charaqlab, Suyish kerak bo’lsa – telbacha suydim” ga qaratiladi va “Shu satrlar mazmuniga tayanib shoiraning o’tgan umriga achinmay qo’ygani sabablarini aniqlang” topshirig’ini beradi. Gap shundaki, o’quvchilar darslikdagi shoiri Zulfiya haqidagi biografiq matndan o’qib bilganlari qanchalik haqiqat ekanini o’zlari uning bitiklariga asoslangan holda anglab etishlari kerak. Odamning yozganlari, ko’pincha uning shaxsiyatini ochib beradi. Faqat she’rxon yozilganlarning mohiyatiga kira bilishi kerak. O’quvchini bunga to’g’ri tashkil qilingan adabiyot darslari o’rgatadi.

Ma’lumki, insonga berilgan ne’matlarning eng oliysi – sevish-sevilish, hayot ne’matlaridan imkon qadar ko’proq lazzatlanib yashash. She’r muallifi bir inson sifatida har

ikkisiga ham munosib topilgan. “Tabassum o’rnida charaqlab” kula oladigan darajada baxtli bo’lgan, majnunsifat sevgan, shunga yarasha sevilgan. Hayotida baxtdan mast bo’lib yashagan inson uchun moddiy narsalarning ko’pda ahamiyati yo’q. Shaxsiy hayotdagi ma’naviy to’kislik va baxt mahsuli o’laroq u har tongda insoniyatga yangi qo’shiq hadya etib yashadi.

ADABIYOTLAR:

1. Zulfiya. Saylanma. T.: “Sharq” nashriyot – matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2015.- B.271.;
2. Umurova G. Shoiri Zulfiyaning badiiy olami. T.: “Navro’z” nashriyoti, 2014. – B.99.;
3. Shukurov N. va boshqalar. Adabiyotshunoslikka kirish. T.: “O’qituvchi”, 1984. – B.269.;
4. G’afurov I. Zulfiya siymosi // Sharq yulduzi, 2015, №1. – B. 114-120;
5. Kadirova M., The need for improving the methodology of teaching folklore in distance learning. current research journal of philological sciences, 2022, 3(03), 1–THE NEED FOR IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING FOLKLORE IN DISTANCE LEARNING | CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES (inlibrary.uz)
6. Kadirova M.N. Improvement Of Students' Competences on Folklore Genres in Distance Learning Environment. <https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/410>
7. Kadirova M.N.. The need for improving the methodology of teaching folklore. International scientific-online conference: Intellectual education Netherlands. <https://staff.tiiame.uz/storage/users/829/articles/nyOCfZLWmrPLJiMMJmugxLcoqGUmlvB9cP2PPxaq.pdf>